

MORÁLNA ZODPOVEDNOSŤ A ETICKÁ KONCEPCIA H. JONASA

VASIL GLUCHMAN, Katedra filozofie FF UPJŠ, Prešov
WOJTEK SZTOMBKA, Katedra etiky, Univerzita Łódź, Poľsko

GLUCHMAN, V. – SZTOMBKA, W.: Moral Responsibility and Ethical Conception.
FILOZOFIA 51, 1996, No 5, p. 287

The authors focus on the problem of moral responsibility in H. Jonas' ethics of social consequences. While by Jonas the attention is paid mainly to global moral responsibility, in the consequentialist ethics the individual, and social levels of moral responsibility of moral subject are intertwined.

V rozličných súvislostiach každodenného života spoločnosti, ale aj jednotlivcov vzrastá volanie po morálnej zodpovednosti sociálnych inštitúcií i osôb. Preto vzniká aj potreba objasniť predmet a obsah morálnej zodpovednosti mravného subjektu.

Súčasnú etickú teóriu dávajú na tieto otázky rozličné odpovede, ale v zásade sa zhodujú v tom, že hlavným predpokladom morálnej zodpovednosti mravného subjektu je sloboda rozhodovania a konania. Podľa amerického autora Paula W. Taylora tradičná predstava o morálnej zodpovednosti je vecou hodnotenia morálneho charakteru mravného subjektu a nevyhnutnosti splniť povinnosť spravodlivosti, ktorá bola narušená nesprávnym konaním osoby. Taylor zastáva názor, že morálna zodpovednosť je normatívnym záväzkom, ktorý nie je vecou vôle, ale rozumu [7]. Z toho vyplýva, že jednotlivec môže byť morálne zodpovedný len vtedy, keď chápe, čo to znamená, a keď chápe príčiny chybného konania. Za normálnych okolností teda niet spôsobu, ako sa vyhnúť morálnej zodpovednosti, ktorá spočíva na každom z nás. Výnimkou sú však situácie, kedy musíme morálnu zodpovednosť mravného subjektu vylúčiť. Podľa Taylora ide o tieto prípady:

- a) keď osoba nemohla vedieť o skutočnej podstate a dôsledkoch konania (napríklad keď vodič zoberie do auta priateľa a narazí do nich opitý vodič s nákladným autom);
- b) keď ide o konanie, ktoré nevyplýva z vlastnej vôle (napríklad účasť na bankovej lúpeži pod hrozbou násillia);
- c) keď okolnosti sú mimo kontroly subjektu (napríklad choroba či nehoda);
- d) keď osoba nie je schopná, príp. nemá možnosť konať správne (napríklad nemôžeme chcieť od neplavca, aby išiel zachraňovať topiaceho sa).

Agnes Hellerová však na rozdiel od P. W. Taylora tvrdí, že všetky subjekty sú zodpovedné za svoje činy a že miera ani kvalita zodpovednosti nezávisí od dobrovoľnosti ich konania, ale od iných faktorov. Podľa jej názoru je hlavnou otázkou to, či negatívny obsah konania je pre osobu atributívny čiže to, či takéto konanie vyplýva z charakteru mravného subjektu, z jeho povahových črt. V tejto súvislosti autorka vydeľuje dva hlavné typy zod-

povednosti: retrospektívnu a perspektívnu. Retrospektívna zodpovednosť sa vzťahuje na niečo, čo sme urobili, príp. zabudli urobiť. Táto zodpovednosť je podľa nej všeobecná, pretože každý je zodpovedný za svoje konanie. Je to určitý druh konkrétnej zodpovednosti. Perspektívna zodpovednosť sa vzťahuje na niečo budúce. Hellerová tvrdí, že pri retrospektívnej zodpovednosti máme používať jednotné číslo, t. j. "ja", pri perspektívnej zodpovednosti zase treba používať množné číslo, t. j. "my". Hlavným prvkom zodpovednosti podľa jej názoru je zodpovednosť voči vlastnému svedomiu ([2], 72).

V nadväznosti na uvedené názory budeme ďalej venovať pozornosť chápaniu morálnej zodpovednosti v etike sociálnych dôsledkov a v koncepcii americko-kanadského etika nemeckého pôvodu Hansa Jonasa (1903 – 1993)¹.

Morálna zodpovednosť sa v etike sociálnych dôsledkov (ďalej len ESD) vyjadruje cez princíp zodpovednosti, ktorý spoločne s ďalšími princípmi ako napríklad princípom humánnosti, zákonnosti, spravodlivosti a tolerance patrí k integrálnej súčasťi etiky sociálnych dôsledkov. Princíp zodpovednosti veľmi úzko súvisí s princípom spravodlivosti, ktorý vlastne determinuje obsah princípu zodpovednosti. Morálna zodpovednosť vo všeobecnosti súvisí s realizáciou princípu spravodlivosti, teda s konaním, ktoré rešpektuje a potvrdzuje základné mravné hodnoty platné v ľudskej spoločnosti.

V rámci ESD sa morálna zodpovednosť vzťahuje najmä na rešpektovanie a uskutočňovanie ľudských práv a dôstojnosti človeka, čiže na princíp humánnosti, ktorý vymedzuje základný rozmer princípu zodpovednosti v tejto etickej koncepcii. Z toho vyplýva, že morálna zodpovednosť je do určitej miery ovplyvnená konkrétnou situáciou konajúceho mravného subjektu, teda v rôznych situáciách táto zodpovednosť môže mať rozličnú mieru a rozdielny obsah. Všetky formy zodpovednosti sú v rámci etiky sociálnych dôsledkov odvodené od zodpovednosti vyplývajúcej z rešpektovania a realizácie ľudských práv a dôstojnosti človeka. **Zodpovedné konanie je také konanie, ktoré je spravodlivé a je v súlade s princípom humánnosti.**

V nadväznosti na chápanie princípu humánnosti možno konštatovať, že miera a rozsah morálnej zodpovednosti v priebehu vývoja ľudstva sa rozširovali priamo úmerne s rozširovaním chápania ľudských práv a dôstojnosti človeka. Toto rozširovanie sa týkalo tak subjektov, ako aj objektov zodpovednosti, čo vyústilo v súčasnosti až do tendencie byť zodpovedným nielen za existenciu ľudstva, ale aj za existenciu prírody v jej bohatstve rozmanitých foriem.

Rozširovanie miery a rozsahu zodpovednosti v súčasnosti je založené najmä na rozumnom egoizme človeka a ľudstva vôbec, ktorý je do určitej miery posilnený a ovplyvnený aj pocitom strachu. Určite túto úlohu neplní (alebo ani nie je schopný plniť?) súcť, milosrdenstvo ani dobročinnosť. Zodpovednosť za rešpektovanie a realizáciu ľudských práv a dôstojnosti človeka je najmä vyjadrením zodpovednosti za prítomnosť, čo nevyhnutne obsahuje aj rozmer zodpovednosti za budúcnosť.

¹V tomto článku sa venujeme predovšetkým otázke zodpovednosti v Jonasovej koncepcii, pretože ďalším aspektom jeho etickej teórie sme venovali pozornosť už v predošlej štúdií [8].

V rámci ESD je veľmi dôležitý princíp situačného prístupu, ktorý znamená, že prostredníctvom neho dochádza ku konkretizácii a individualizácii všeobecnej zodpovednosti súvisiacej s realizáciou princípov humánosti a spravodlivosti. Z toho vyplýva, že nie všetci sú zodpovední za všetko, ale konkrétne mravné subjekty, jednotlivci sú zodpovední za realizáciu princípov humánosti a spravodlivosti v konkrétnych životných situáciách. Okrem toho existuje aj spoločná morálna zodpovednosť ľudstva, ktorá je objektivizovaným vyjadrením zodpovednosti ľudí za riešenie základných životných otázok ľudskej existencie. Na realizáciu spoločnej zodpovednosti sú potrebné sociálne inštitúcie, ktoré sprostredkovane vyjadrujú nielen záujem ľudstva, ale aj jeho spoločnú morálnu zodpovednosť. Sociálne inštitúcie nezabávajú jednotlivca úplne podielu zodpovednosti na spoločnej zodpovednosti ľudstva. Miera podielu jednotlivca na spoločnej zodpovednosti je rozdielna a je daná predovšetkým jeho sociálnym a politickým statusom, jeho možnosťami a schopnosťami, ktoré sú zase ovplyvnené okrem iného aj jeho vzdelaním, výchovou a vôbec jeho psycho-fyziologickými danosťami.

Rozhodujúca je však individuálna morálna zodpovednosť jednotlivého mravného subjektu za realizáciu princípov humánosti a spravodlivosti v konkrétnych situáciách každodenného života jednotlivca. Treba poznamenať, že aj v konkrétnych situáciách je miera zodpovednosti jednotlivca daná mierou jeho možností a schopností, pretože ťažko napr. niekoho robiť priamo zodpovedným za to, že nezachránil topiaceho sa, keď sám nevie plávať (ako na to upozornil aj P. W. Taylor). Bezprostredne nie je zodpovedný za jeho utopenie, ale v krajnom prípade by sme mohli uvažovať o sprostredkovanvej (nepriamej) zodpovednosti, pretože je zodpovedný za to, že sa nenaučil plávať – za predpokladu, že takúto možnosť mal.

Na základe toho potom musíme uvažovať o bezprostrednej (priamej) a sprostredkovanvej (nepriamej) zodpovednosti. Bezprostredná zodpovednosť vyvstáva napríklad v súvislosti s priamymi dôsledkami, ktoré bezprostredne vyplývajú z konania mravného subjektu, sú teda dôsledkami jeho konania. Sprostredkovaná zodpovednosť súvisí s dôsledkami, ktoré nie sú priamo výsledkom konania mravného subjektu, ale ku ktorým vlastne dal podnet práve svojim konaním. Miera sprostredkovanvej zodpovednosti sa priamo úmerne znižuje s časovým odstupom od samotného prvotného konania mravného subjektu.

Príklad: niekto v dôsledku neprimeranej rýchlosti a nebezpečného predbiehania spôsobí haváriu s protiúdcim vozidlom, v ktorom zahynie nevinný človek. Pôvodca havárie má bezprostrednú zodpovednosť za haváriu a smrť nevinného človeka. Ďalej má sprostredkovanú zodpovednosť prvého rádu za ťaživú životnú situáciu rodiny obete a za to, že deti vyrastajú bez otca. V určitom zmysle možno hovoriť aj o sprostredkovanvej zodpovednosti n-tého rádu za to, že v dôsledku existujúcej situácie matka nezvládla výchovu detí, ktoré sa neskôr dostali do rozporu so zákonom. Vynára sa však otázka, či existuje ešte nejaká sprostredkovaná zodpovednosť vodiča napríklad po dvadsiatich rokoch za to, že deti obete havárie si nedokážu nájsť svoje miesto v živote. Je veľmi diskutabilné uvažovať ešte o nejakej reálnej, i keď len sprostredkovanvej zodpovednosti, pretože časový faktor je veľmi významný a v priebehu dvadsiatich rokov od prvotnej udalosti (havárie) mnoho

iných faktorov mohlo ovplyvniť osudy rodiny obete. Časový faktor však nič nemení na bezprostrednej zodpovednosti vodiča za prvotné konanie ani na sprostredkovanej zodpovednosti prvého rádu.

V tomto kontexte treba uvažovať aj o retrospektívnej zodpovednosti týkajúcej sa minulého konania, ako aj perspektívnej zodpovednosti týkajúcej sa dôsledkov nášho súčasného, ale aj budúceho konania. Vo vzťahu k retrospektívnej zodpovednosti vzniká otázka o miere zodpovednosti za minulé konania, ktoré priniesli nepredvídané dôsledky v súčasnosti, prípadne ich prinesú v budúcnosti. Miera zodpovednosti vo vzťahu k minulým konaniam a ich dôsledkom v súčasnosti, prípadne v budúcnosti je daná úrovňou poznania v danej dobe a možnosťami predvídania budúcich dôsledkov. Hodnotenie miery zodpovednosti je rozdielne, keď zvolíme určitý druh konania s vedomím určitého stupňa rizika, ktoré toto konanie za určitých okolností (i keď málo pravdepodobných) môže priniesť. Ako príklad možno uviesť haváriu jadrovej elektrárne v Černobyle, kde pravdepodobnosť havárie pri použitom postupe súvisiacom s odstavením reaktora bola 1:100 000. Úplne iná je miera zodpovednosti napríklad lekára, ktorý predpíše pacientovi určitý liek a ten spôsobí smrť pacienta. Lekár nemal žiadne poznatky o podobných kontraindikáciách lieku, ktoré by mohli, hoci vo veľmi výnimočnom prípade, spôsobiť smrť. Ani vo vedecskom výskume predtým neboli známe podobné kontraindikácie.

Z toho vyplýva, že kým v prvom prípade je retrospektívna zodpovednosť zrejماً a súvisí s podcenením možného rizika vyplývajúceho zo zvoleného rozhodnutia, v druhom prípade nemožno vôbec hovoriť o zodpovednosti lekára za smrť pacienta. V tomto prípade lekára musíme zbaviť zodpovednosti, a to na základe kritérií, ktoré uvádza P. W. Taylor [7].

Veľmi zaujímavý je aj vzťah medzi princípom zodpovednosti a tolerancie. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že princíp tolerancie a jeho uskutočňovanie je limitované princípom humánosti. Priestor pre uplatňovanie zodpovednosti je teda vymedzený uplatnením princípu humánosti, a teda aj princípu spravodlivosti. Môžeme teda uzavrieť, že sme zodpovední za rešpektovanie a realizáciu ľudských práv a dôstojnosti človeka a sme povinní tolerovať názory, postoje a konania v tomto rámci. Princíp zodpovednosti vyplývajúci z princípu humánosti je nadradený princípu tolerancie, čiže v prípade konania v rozpore s princípom humánosti nemali by sme ho (a či nesmieme?) tolerovať.

V súlade s tým potom mravná povinnosť je reflexiou perspektívnej zodpovednosti a má dve fázy, t. j. povinnosť voči súčasnosti a povinnosť voči budúcnosti. Zo strategického hľadiska je prioritná povinnosť voči budúcnosti, ale z hľadiska aktuálnosti je prioritná povinnosť voči súčasnosti. V tejto súvislosti je prvoradá povinnosť voči súčasnosti, ktorá však musí brať do úvahy aj povinnosť voči budúcnosti tak, aby neznemožnila jej realizáciu.

Nemožno sformulovať priamu úmernosť medzi každou formou perspektívnej zodpovednosti a mravnou povinnosťou, čiže nie každá zodpovednosť prináša so sebou aj určitú podobu mravnej povinnosti. V rámci ESD je mravná povinnosť formulovaná predovšetkým vo všeobecnej rovine, t. j. mravný subjekt sa má vo svojom uvažovaní, rozhodovaní, správaní a konaní usilovať dosiahnuť pozitívne sociálne dôsledky, aby aspoň v minimálnej miere pozitívne dôsledky prevažovali nad negatívnymi. Takáto všeobecná formulácia

mravnej povinnosti v danej koncepcii vytvára priestor pre jej konkretizáciu v jednotlivých prípadoch každodenného života jednotlivca, sociálnej komunity a spoločnosti.

Všeobecná formulácia mravnej povinnosti v ESD vychádza zo stanoviska, že nie každá etická teória musí formulovať jasné, zaručene správne pravidlá, normy a návody, ktoré stačí aplikovať na rozličné situácie (bez ohľadu na konkrétnu situáciu). Etika sociálnych dôsledkov so svojim umierneným etickým a morálnym situačným relativizmom zodpovedá skôr úrovni svedomia pri morálnom vývoji ľudstva (Lillie) či postkonvenčnej úrovni mravného vývoja jednotlivca (Kohlberg), teda neformuluje normy a pravidlá rozhodovania, správania a konania v podobe presne vymedzujúcej spôsob konania, ktorá má v každej situácii zaručiť morálnu správnosť.

Skôr naopak, ESD je návodom na uvažovanie, rozhodovanie, správanie a konanie mravného subjektu vo vzťahu ku konkrétnym situáciám každodenného života, na individuálne uplatňovanie daných princípov v týchto situáciách. Rámcom je tu predovšetkým princíp humánnosti, ktorý vymedzuje priestor aj pre uskutočnenie mravnej povinnosti v rámci ESD.

* * *

Hans Jonas formuluje svoju etiku zodpovednosti na pozadí katastrofy, ktorá hrozí ľudstvu a prírode v súvislosti s takmer nekontrolovateľným vedecko-technickým rozvojom najmä v 20. storočí. Podľa neho určitým pozitívom tohto vývoja je, že konečne došlo k rozšíreniu časového a predmetového horizontu zodpovednosti súčasného človeka. V tejto súvislosti sa evidentne môžeme odvolať na rozširujúce sa uvedomenie pocitu ohrozenia ľudskej civilizácie. Avšak podľa Jonasovho názoru ťažko akceptovať pocit ako dostatočný základ zdôvodnenia princípu zodpovednosti. Jonas zastáva názor, že zdôvodnenie princípu zodpovednosti sa musí uskutočniť na základe racionalizovanej reflexie metafyziky, ktorá presahuje subjektívnosť ľudských emocionálnych stavov.

Podľa Jonasa je nanajvýš nevyhnutné, aby fundamentálne mravné postuláty mali metafyzické zdôvodnenie. Podľa jeho názoru každá etická koncepcia je založená na pevných ontologických základoch, ktoré môžu byť viac alebo menej zjavné. Objasnenie týchto základov etických koncepcií stanovuje formu ich zdôvodnenia.

V zdôvodnení princípu zodpovednosti sa môžeme viac zamerať na hodnotu existencie ľudského rodu, hľadajúc príčiny, ktoré dovoľujú uznať jej autotelickosť. Musíme abstrahovať od konkrétnej formy, akú prijme naša všeobecnosť vo svete v budúcnosti, najmä vo vzťahu k určitým podmienkam ľudskej existencie, ktoré zodpovedajú psychofyzickým či ekologickým potrebám človeka. Starostlivosť, s ktorou by sme sa mali zamerať na vymedzenie týchto podmienok, bola by v tomto druhom prípade vyšším etickým postulátom.

Prvá z možností zodpovedá minimalistickej interpretácii princípu zodpovednosti, konkrétne tej, ktorá zaťažuje súčasníkov predovšetkým záväzkom vo vzťahu k zachovaniu ľudského rodu vôbec. Druhú interpretáciu možno považovať za maximalistickú, pretože predmetom zodpovednosti robí nielen samu existenciu ľudstva, ale aj budúce podmienky existencie človeka. Podľa Jonasovho názoru druhú interpretáciu princípu zodpovednosti

podporujú jasné rozumné dôvody. Inštinktívna schopnosť človeka byť tvorivým sa pokúša garantovať nepretržitosť existencie ľudského rodu. Možno tiež akceptovať, že je málo pravdepodobná taká sústava deštruktívnych príčin, ktoré by nás mohli doviesť k celkovej poruche inštinktívnej sféry a k zničeniu rodu homo sapiens. Téza, že akceptovanie súčasného chápania zodpovednosti a mravnej starostlivosti vo vzťahu k vymedzeniu podmienok života na Zemi poskytuje dostatočné záruky pre existenciu a kvalitu vlastného života aj v ďalekej budúcnosti, je zrejme prekonaná ([3], 87-88).

Princíp zodpovednosti nemôže mať podľa jeho názoru charakter hypotetického imperatívu. Záväzok týkajúci sa budúcej existencie ľudstva nemôže závisieť od toho, či mravný subjekt bude pozitívne hodnotiť domnelú podobu vlastnej existencie ([3], 88-90).

To, že Jonas pripisuje súčasníkom zodpovednosť za podmienky existencie budúcich pokolení a priznáva im právo formovania podmienok, ktoré by zodpovedali ideálu šťastného života, by mohlo viesť k utopickému mysleniu, ktoré spočíva podľa Jonasa v predstavách o expanzívnosti vedecko-technického pokroku. Takéto myslenie veľmi často vzbudzuje nebezpečný civilizačný optimizmus. Dotýka sa nielen princípu zodpovednosti, ale aj princípu nádeje, ktorý je charakteristický pre scientizmus. Charakteristickou črtou pozitivisticko-scientistickej orientácie je tvrdenie, že rozvoj vedy garantuje najplnší a optimálny rozvoj ľudstva a že vyrieši problémy súčasného človeka.

Situácia, v ktorej sa nachádza ľudstvo v súčasnosti, vyžaduje podľa Jonasa také založenie princípu zodpovednosti, ktoré by ho urobilo nezávislým tak od pesimistického, ako aj od optimistického pohľadu na budúcnosť, ktorý je zvyčajne poznamenaný subjektívnosťou. Tento princíp musí stanoviť metafyzicky objektivizovaný základ etiky, ktorá je založená na bezpodmienečnej povinnosti (ide o etiku založenú na kategorickom "sollen"), nie však etiky, ktorá je odvodená z analýzy individuálnych alebo skupinových túžob, potrieb alebo postojov (čiže etiky, ktorá stanovuje mravné postuláty v súlade s ľudským "wollen").

Formulovanie akýchkoľvek povinností týkajúcich sa "Sosein" budúcich generácií je obyčajne sťažené prvkom subjektívnosti a náprava je tu ťažká, pretože nemôže prekročiť bariéru nevedomosti o tom, čo by ešte len malo nastať. Kategorickosť princípu zodpovednosti sa dá zdôvodniť len akceptovaním nadradenosti už teraz prijatej záväzku týkajúceho sa rodového "Dasein" človeka. Možno konštatovať, že princíp zodpovednosti má v Jonasovej koncepcii takúto podobu: konaj tak, aby dôsledky tvojich činov nespochybnili budúcu existenciu ľudského rodu na Zemi; alebo inak vyjadrené: nekonaj tak, aby to bránilo časovo neobmedzenej existencii ľudského rodu ([3], 36).

Podmienkou zmyslu mravnej povinnosti nie je reálna existencia predmetu, ktorého sa táto povinnosť týka. Princíp zodpovednosti v Jonasovej interpretácii mravne zaväzuje v súvislosti s niekým alebo niečím, čo ešte neexistuje, so životom, ktorého budúca existencia je závislá od rozhodnutí prijímaných v súčasnosti. V Jonasovom poňatí prechod od všeobecne vyjadreného "chce" k mravnej povinnosti je sprostredkovaný schopnosťou konať, ktorá je charakteristická pre človeka a vyplýva z jeho poznania a slobody.

Mravná vôľa môže navádzať na prijímanie rozhodnutí vo vzťahu k hodnotám alebo tiež, ako to chápe Jonas, dobro zakorenené v existencii veci je nezávislé od emocionálnych skúseností, ktoré tieto veci vyvolávajú. Pochopenie tohto dobra stáva sa zdrojom

bezpodmienečne zaväzujúcej povinnosti. Dobro pochopené ako výsledok určitého stavu subjektu však stráca etickú moc bezpodmienečne zaväzujúcu mravné pocity človeka. Až zakorenenie dobra v existencii stavia ho proti vôli ako autotelický cieľ. Poznanie dobra nemusí znásilniť vôľu, aby tento cieľ uskutočnila, pretože toto uskutočnenie sa stáva pre subjekt obsahom mravného záväzku.

Keď disponujeme zodpovedajúcou mocou a možnosťou voľby, môže to pomôcť buď zachovať a podporiť toto dobro, alebo ho zničiť. Dobro samo osebe je existencia vo všeobecnosti a najmä existencia ľudstva. Ľudstvo ako také sa vlastne preto má stať predmetom vyššieho etického záväzku. Tento záväzok možno pochopiť len cez ľudské bytosti, ktoré sú obdarené určitými dispozíciami a majú podporu vo sfére emocionálnych pocitov. Mostíkom medzi abstraktným etickým pravidlom a konkrétnou motiváciou konania alebo rozhodovania môže byť práve mravný pocit ([3], 163-164). Podľa Jonasa je ním pocit zodpovednosti.

Pocit zodpovednosti sa domáha podľa Jonasa historickosti v etickom myslení, pretože zo svojej podstaty je zameraný na budúcnosť. Do budúcnosti môže prenikať vtedy, keď jestvuje možnosť odvolávať sa na poznatky o skutočnostiach, ktoré vzniknú ako dôsledok uskutočnených konaní. Schopnosť predvídať udalosti podopretá autoritou vedy má až súčasný človek. Keď podľa Jonasa uznáme, že znalosti objímajúce široký časový horizont sú stále do určitého stupňa ohraničené, potom treba priznať patričné miesto pocitu zodpovednosti. Tento pocit je založený na uvedomení si možnosti ovplyvňovať priebeh udalostí vo vzdialenej budúcnosti. Na základe toho sú konštituované dva zo základných mravných vzťahov, konkrétne vzťahy medzi rodičmi a deťmi a vzťahy medzi výkonnou mocou a spoločnosťou ([3], 178). Pocit zodpovednosti, ktorý sa teraz musí stať povinne súčasťou vysoko rozvinutých spoločností, možno určite porovnať so skúsenosťou rodičovskej zodpovednosti. V oboch prípadoch je zodpovednosť charakterizovaná troma črtami, ktoré možno zovšeobecniť:

- a) totalita – v etickom význame tohto slova zodpovedáme za niekoho úplne, čiže zodpovedáme za všetko, čo sa s ním deje, prípadne čo sa s ním diať môže;
- b) kontinuita – nemôžeme sa svojvoľne zbaviť tejto zodpovednosti;
- c) pohľad do budúcnosti – musíme zaujať predvídavý postoj (predvídanie je súčasťou podstaty zodpovednosti) ([3], 189-198).

V súvislosti s tým možno konštatovať, že cnosti zodpovedajúce princípu zodpovednosti sú zdržanlivosť a umiernenosť. Zdržanlivosť a umiernenosť majú mať podľa Jonasa v etike budúcnosti nadindividuálny rozmer, hoci predpokladajú pozíciu, ktorú majú prijať aj jednotlivé osoby. Požiadavka zdržanlivosti a umiernenosti sa podľa Jonasa vzťahuje na kolektívne aktivity človeka v súčasnom svete. Predpokladom ich skutočnej realizácie môžu byť len politické rozhodnutia. Tieto rozhodnutia musia obmedziť materiálnu produkciu, ktorá doteraz garantovala neustály rast životnej úrovne, a obmedziť spotrebu, čo by vlastne znamenalo kolektívne zrieknutie sa určitých foriem dobra ([4], 68). Neutralizovať globálne riziko, ktoré nás v súčasnosti ohrozuje, môžeme len prostredníctvom zodpovednej minimalizácie cieľov, ktoré si dávame. Jonas v tejto súvislosti považuje za najdôležitejšie, aby sme za nadradenú hodnotu nepovažovali využívanie potenciálu spočívajúceho v ľudskej prírode a uspokojovanie potrieb človeka, ale samotnú existenciu ľudstva.

U Jonasa ide o redukciu mravnej zodpovednosti na veľmi dôležitý, ale len jediný z jej mnohých rozmerov. Podobne Jonas redukuje dobro len na dobro bytia, čím ostatné formy dobra vyčleňuje, pretože majú subjektívny charakter. Možno v tom vidieť určitú podobnosť s Kantom a Kierkegaardom. Jonasovo chápanie dobra ako existencie ľudstva má samozrejme aj svoj metafyzický rozmer, ktorý je veľmi dôležitý, ale nemožno existenciu ľudstva odtrhnúť od samotného človeka a ľudstva vôbec. Táto existencia má zmysel práve cez subjektívny rozmer tejto existencie, tohto dobra.

Jonasov princíp zodpovednosti je zameraný na budúcnosť, ktorá je prioritným cieľom, kým súčasnosť sa tak vlastne dostáva do úzadia. Prvoradá je teda perspektívna zodpovednosť, retrospektívna zodpovednosť je vágna. Podobné momenty nájdeme aj v utilitarizme, kde je minulosť málo zaujímavá, pretože rozhodujúca je budúcnosť. Lenže zodpovednosť za realizáciu ľudských práv a dôstojnosti človeka je zodpovednosťou predovšetkým za prítomnosť, ktorá nevyhnutne obsahuje v sebe aj rozmer zodpovednosti vo vzťahu k budúcnosti.

V Jonasovej etickej koncepcii je mravný subjekt zodpovedný za zachovanie ľudskej existencie a prírody a pre celé ľudstvo z toho vyplýva povinnosť konať tak, aby existencia ľudstva a prírody bola zachovaná. Zodpovednosť a povinnosť majú jasne určený, no v skutočnosti obmedzený charakter daný metafyzickým základom bytia ľudstva a prírody, to znamená, že zodpovednosť a povinnosť sa týkajú veľmi závažných, ale predsa len globálnych otázok existencie ľudstva, čo sťažuje, ba priam znemožňuje ich realizáciu na individuálnej úrovni.

Podobnú črtu nájdeme aj v Rawlsovom princípe spravodlivosti, ktorý je realizovateľný len na makrospoločenskej úrovni, v rámci sociálnych inštitúcií. Podobne aj Jonasova zodpovednosť a povinnosť majú sociálny, makrospoločenský rozmer, ktorý nevytvára dostatočný priestor na ich realizáciu v každodennom živote jednotlivca, prípadne sociálnej komunity. „... je nesporné, že sme zodpovední za ľudstvo a za prírodu. Ale zdôrazňovať ... **globálnu zodpovednosť** je málo prospešné, keď nediferencujeme tento dôraz (sociálne filozoficky a sociálne eticky) tak, že sa ukáže **konkrétne** zodpovednosť, ktorú skutočne môžeme prevziať a niesť. Pokiaľ robíme každého zodpovedným za všetkých, existuje nebezpečenstvo, že zodpovednosť nepociťuje nik.“ ([1], 244).

Stotožňujeme sa s Jonasom v tom, že otázky týkajúce sa zachovania existencie ľudstva a prírody sú zo strategického hľadiska prioritné, to však neznamená, že tým možno odôvodniť prehliadanie aktuálnych problémov, s ktorými sa stretáva mravný subjekt vo svojom každodennom živote. U Jonasa pri uvažovaní o globálnych problémoch ľudstva zanikli každodenné mravné problémy súčasného človeka.

Na základe toho možno konštatovať, že výhoda ESD spočíva vo vytváraní priestoru pre realizáciu retrospektívnej, ale aj perspektívnej zodpovednosti, ako aj strategickej a aj aktuálnej povinnosti, t. j. povinnosti voči súčasnosti a povinnosti voči budúcnosti. ESD možno realizovať jednak na individuálnej, jednak na sociálnej úrovni. Prostredníctvom situačného prístupu vytvára dostatočnú flexibilitu pre uplatnenie princípu pozitívnych sociálnych dôsledkov v medziach určených princípom humánosti.

LITERATÚRA:

- [1] ANZENBACHER, A.: Úvod do etiky. Praha, Zvon 1994.
- [2] HELLER, A.: General Ethics. Oxford – New York, Basil Blackwell 1988.
- [3] JONAS, H.: Das Prinzip der Verantwortung – Versuch einer Ethik für technologische Zivilisation. Frankfurt am Main, Insel Verlag 1984.
- [4] JONAS, H.: Technik, Medizin und Ethik. Frankfurt am Main, Insel Verlag 1985.
- [5] JONAS, H.: The Concept of Responsibility: An Inquiry into the Foundations of an Ethics for Our Age. In: D. Callahan – H. T. Engelhardt (eds.): The Roots of Ethics. New York – London, Plenum Press 1981, s. 45 – 75.
- [6] JONAS, H.: The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Theological Age. Chicago, The University of Chicago Press 1984.
- [7] TAYLOR, P. W.: Principles of Ethics: An Introduction. Encino – Belmont, Dickenson 1975.
- [8] SZTOMBKA, W. – GLUCHMAN, V.: Racionalita a etika zodpovednosti Hansa Jonasa. In: Moderná racionalita II. Prešov, FF UPJŠ 1996, s. 137 – 146.

Doc. PhDr. Vasil Gluchman, CSc. Dr. Wojtek Sztombka
Katedra filozofie FF UPJŠ, Prešov, Katedra etiky
17. novembra 1 Univerzita Lodž
080 78 Prešov Poľsko
SR